

КӨРКЕМ ПРОЗАДАҒЫ ҰСТАЗ БЕЙНЕСІ

Сүлейменова Аружан Амантайқызы

aruzhan.suleymenova.03@mail.ru

«Қазақ тілі мен әдебиеті» білім бағдарламасының 1 курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., қауымд. профессор – Амангазиева М.К.

Ұстаз – қоғамның қозғаушы күші, әрбір адамның өміріндегі ерекше тұлға. Ол білім нәрін сеуіп, жас ұрпақтың санасын оятып, келешекке жол сілтейді. Ұстаздың бейнесі көркем әдебиетте кеңінен көрініс тапқан. Әсіресе, көркем прозада ұстаздың жан-дүниесі, шәкірттерімен қарым-қатынасы терең суреттеледі.

Көркем прозадағы ұстаз бейнесі әрқашан да идеалды бола бермейді. Кейде ол қатал, талапшыл, тіпті шәкірттерімен қарым-қатынасында қателіктерге бой алдыратын адам ретінде де көрінеді. Бірақ, қандай болса да, ұстаздың басты мақсаты – оған білім беру, шәкіртін жақсылыққа жетелеу, өмірде өз жолын табуға көмектесу.

Мысалы, жазушы Шыңғыс Айтматовтың «Алғашқы ұстаз» повесіндегі Дүйсен бейнесі – нағыз халық ұстазының символы. Ол алыстағы ауылға келіп, жас балаларды оқытуды мақсат етеді. Дүйсеннің шәкірттеріне деген махаббаты, оларды білімге деген құштарлыққа баулуы оқырманды бейжай қалдырмайды. Ол қиындықтарға мойымай, жаңашылдыққа ұмтылады, шәкірттерінің болашағы үшін күреседі. Шыңғыс Айтматовтың «Алғашқы ұстаз» повесі – адамның рухани жетілуі мен білімнің құдіретін көрсететін терең туынды.

Дүйсен – қарапайым, бірақ қайсар ұстаз. Дүйсен – соғыс ардагері, өмірдің қиындығын көрген қарапайым ауыл адамы. Ол білім алмаған, арнайы педагогикалық дайындығы жоқ, бірақ жүрегінде туған жеріне, халқына деген сүйіспеншілік бар жан. Оның басты мақсаты – ауыл балаларының сауатын ашу, оларды білімге баулу.

Ұстаздыққа деген шынайы махаббаты. Повесте Дүйсеннің шынайы ұстаздық қасиеттері ерекше айқын көрінеді. Ол мектеп салу үшін бар күшін салады, материалдық қиындықтарға қарамастан, өз мақсатына жетуге ұмтылады. Ол Дәулетбектің жетімдігін жүрегімен түсініп, оған қолдау көрсетеді. Оның бұл әрекеті – оның үлкен жүректі, мейірімді жан екенін көрсетеді [1].

Дүйсен ұстаз – қоғамдық өзгерістердің қозғаушы күші. Оның бейнесі арқылы Шыңғыс Айтматов кеңестік дәуірдегі әлеуметтік өзгерістердің маңызын көрсетеді. Оның ауылда мектеп ашуы – қарапайым адамдардың жаңа заманға деген талпынысының белгісі. Дүйсеннің ісі арқылы ауыл балалары білім алып, болашаққа жол ашады. Бұл нағыз халық ұстазының рөлін айқын көрсетеді.

Шыңғыс Айтматовтың «Алғашқы ұстаз» повесіндегі Дүйсен бейнесі – адалдықтың, қажыр-қайраттың және халық алдындағы жауапкершіліктің үлгісі. Оның қарапайым, бірақ мағыналы еңбегі ұрпақ тәрбиелеудегі ұстаздың шынайы бейнесін ашады. Осылайша, Дүйсен халық ұстазының нағыз символына айналады.

Ал жазушы Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» романындағы Абайдың ұстазы – Мырзатай бейнесі де ерекше. Мырзатай Абайға шығыс әдебиетінің құпияларын үйретіп, оның дүниетанымын кеңейтеді. Ол Абайды тек қана біліммен сусындатып қоймай, оған өмірлік сабақтар береді, адамгершілік қасиеттерін қалыптастырады.

Мырзатай – Абайдың алғашқы ұстазы. Мырзатай – Абайдың балалық шағында оған алғаш білім берген ұстазы. Ол жас Абайға араб, парсы, түркі тілдерінен сауат ашып, оны ғылымға жетелеген кісілердің бірі. Оның оқыту әдісі, шәкіртіне деген қамқорлығы мен ықыласы болашақ ұлы ақынның ой-санасының жетілуіне зор ықпал етеді.

Ұстаздыққа адалдығы. Мырзатай – тек білім беруші ғана емес, сонымен қатар Абайдың бойында ізденімпаздық пен білімге деген сүйіспеншілікті оятушы тұлға. Ол

шәкіртінің зеректігін байқап, оның таным көкжиегін кеңейтуге тырысады. Бұл ұстаздық парызға деген адалдықтың жарқын көрінісі.

Абайға ықпалы. Абайдың білімге деген құштарлығы ұстазының еңбегі арқылы арта түседі. Мырзатайдың үйреткені болашақта Абайдың шығармашылығында, оның дүниетанымында, философиялық ойлауында көрініс табады. Осылайша, Мырзатай тек ұстаз ғана емес, ұлы ойшылдың қалыптасуына ықпал еткен тұлға ретінде есте қалады [2].

«Абай жолы» романындағы Мырзатай бейнесі – ағартушы, жас Абайдың болашағына бағыт беруші ұстаздың символы. Оның ұлағатты еңбегі мен шәкіртіне деген ықыласы білім мен руханияттың қаншалықты маңызды екенін көрсетеді. Осылайша, Мұхтар Әуезов өз шығармасында ұстаздықтың мәңгілік құндылық екенін айқындап береді.

Алғашқы ұстаз туралы туралы жазылған тағы бір шығарма – жазушы Жайсаңбек Молдағалиев 1935 жылы Қостанай облысында дүниеге келді. Ол Ыбырай Алтынсариннің жерлесі, ұлы педагог негізін қалаған мектепте білім алған. 1970 жылдардың басынан Ыбырайдың шығармашылығын зерттеуге арналған шығармалар жаза бастады. 1978 жылы «Алғашқы қоңырау» повесін жариялады, кейінірек оны қайта өңдеп, 1984 жылы «Таза бұлақ» романына айналдырды. Роман жазу жұмысы он жылға созылды: 1973 жылы бастаған автор, 1983 жылы аяқтады, ал 1984 жылы кітап «Жазушы» баспасында жарық көрді.

Қазақ жазушылары көрнекті тұлғаларды суреттей отырып, олардың тағдырларын халықтың тәуелсіздік үшін күресімен байланыстырды. Көрнекті тұлғаларды бейнелеуде ұлттық өзін-өзі тану идеясы жатыр, бұл оқырмандарға қазақ халқының күрделі тағдырын тереңірек түсінуге және жеткен тәуелсіздіктің құндылығын сезінуге мүмкіндік береді.

«Таза бұлақ» шығармасының атауы Ыбырай Алтынсариннің әңгімесінен алынған. Романның негізгі идеясы да осы әңгімемен тығыз байланысты. Онда үш саяхатшы таза және салқын суы бар бұлақты табады, ал бұлақтың тасында: «О, саяхатшы, осы бұлақ сияқты бол» деген жазу бар. Әр саяхатшы бұл жазуды өз түсінігімен қабылдайды: бірі – үздіксіз еңбек ету мен даму шақыруы ретінде, екіншісі – қайырымдылық жасау жөніндегі кеңес ретінде, ал үшіншісі – жанның тазалығы мен әлемге ашықтық символы ретінде [5].

Бұл мысал романға да өз көрінісін тапты. Біріншіден, кітап оқырмандарды отансүйгіштікке және саналы болуға тәрбиелеуге арналған. Екіншіден, Ыбырай Алтынсариннің өзін бұлақпен салыстыруға болады, ол қазақ даласын біліммен сусындатты.

Роман төрт бөлімнен тұрады. Алғашқы беттерден-ақ Ыбырайдың орыс әкімшілігіндегі жұмысының күрделілігіне, Ресейдің отаршылдық саясатының қысымына қарамастан, ол халықты ағарту жолында, мектептер ашып, озық педагогикалық идеяларды енгізу арқылы білім беру жолында күресті.

Жайсаңбек Молдағалиев архивтік материалдар мен тарихи деректерді пайдалана отырып, Ыбырай Алтынсариннің көп қырлы бейнесін жасайды. Автор оны ұлттық ағартудың бастаушысы ретінде, көрнекті тұлға ретінде көрсетеді. Ыбырайдың білім беру туралы негізгі көзқарастары досы, ғалым, ұстаз Н.И. Ильминскийге жазған хаттары арқылы ашылады: ол мектептердің сапалы білім беруі, білімге қызығушылықты оятуы және ақылды, алдыңғы қатарлы жастарды даярлауы керек деп есептеді [4].

Романның негізгі идеясы – халықтың тағдыры, ал Ыбырай Алтынсарин оның үні болып табылады. Автор оның бейнесін кедей оқушы Күдерімен байланыстырып, ұстаз бен болашақ ұрпақтардың тағдырлары арасында егіздей отырып құрады. Бұл шығарманың басты ойы – халықтың тағдыры білім мен ағартуға тәуелді екенін айқындайды.

Романның жанрлық ерекшелігі – тарихи шынайылық пен көркем ойдың үйлесімінде жатыр. Автор Ыбырайдың және оның оқушысы Күдерінің көзқарасымен баяндау тәсілін қолданады.

Роман қазақ халқының тарихындағы маңызды оқиғаларды, тәуелсіздік үшін күресті, ағартушылыққа және ұлттық дамуға ұмтылысты қамтиды. Автор тарихи фактілерді, халық аңыздарын және көркем ойды біріктіру арқылы дәуірдің рухын жеткізе алды.

Көркем прозадағы ұстаз бейнесі арқылы авторлар қоғамдағы білім беру жүйесін, ұстаздың рөлін, шәкірт пен ұстаз арасындағы қарым-қатынасты көрсетеді. Ұстаз – жас ұрпақтың болашағын қалыптастырушы, сондықтан оның бейнесі әдебиетте әрқашан да маңызды орын алады [6].

Бердібек Соқпақбаевтың «**Менің атым Қожа**» повесіндегі Оспанов пен Майқанова – басты кейіпкер Қожаның мектептегі ұстаздары. Олар шығарманың маңызды тұлғаларының бірі ретінде Қожаның тәрбиесіне, оның мінез-құлқы мен ішкі жан дүниесінің қалыптасуына әсер етеді.

Оспанов – әділ және мейірімді мұғалім. Оспанов – мектептегі ер мұғалімдердің бірі, ол сабырлы, әділ және оқушыларға әділетті көзқараспен қарайды. Ол Қожаның кейбір бұзықтықтарын түсіністікпен қабылдап, оған жөн сілтеуге тырысады. Қожа өзінің естеліктерінде Оспановтың әділеттілігін және ақкөңілділігін ерекше атап өтеді. Бұл ұстаз Қожаға қатал жаза қолданбай, оған сенім арту арқылы дұрыс жолға түсуге мүмкіндік береді.

Оспанов – әділ, сабырлы және мейірімді ұстаздың бейнесін сомдайтын кейіпкер. Оспановтың мінезі мен ерекшеліктері:

- **Әділеттілік** – Оспанов барлық оқушыларға бірдей қарайды, оларды алаламайды. Әсіресе Қожаға әділдікпен қарап, оны бірден жазаламай, алдымен түсінуге тырысады.
- **Мейірімділік пен түсіністік** – ол оқушылардың мінез-құлқын жақсы түсінеді және олардың бұзықтығын тым қаталдықпен жазаламайды. Оның әдісі – балаға сенім артып, дұрыс жолға бағыттау.
- **Педагогикалық шеберлік** – Оспанов оқушыларды тек білімге ғана емес, адамгершілікке де тәрбиелеуге мән береді. Ол тәртіп бұзған балаларды жазалаудан бұрын, оларға дұрыс бағыт-бағдар беруге тырысады.
- **Қожамен қарым-қатынасы** – Оспанов Қожаның бұзықтығына қарамастан, оны жақсы көреді және оны түзеледі деп сенеді. Бұл сенім Қожаның өзіне деген көзқарасын өзгертеді.

Оспанов – Қожа көзімен. Қожа Оспановты құрметтейді және оның әділеттілігін жоғары бағалайды. Басқа мұғалімдерден гөрі, Оспанов оған жұмсақтау қарайды, бірақ бұл әлсіздік емес – керісінше, оның педагогикалық әдісінің ерекшелігі.

Оспанов – үлгілі ұстаз бейнесі. Ол балаларды жазалауға асықпай, оларды түсініп, дұрыс жолға бағыттауға тырысады. Бұл кейіпкер арқылы Бердібек Соқпақбаев жақсы ұстаздың қандай болу керектігін көрсетеді.

Майқанова – талапшыл және қатал ұстаз. Ал Майқанова – мектептегі беделді мұғалімдердің бірі, ол өте талапшыл және тәртіпті жақсы көреді. Оның сабағында тәртіпсіздікке орын жоқ. Ол Қожаның тентектігін ұнатпай, оны жиі сөгіп отырады. Қожа кейде оның мінезін тым қатал деп қабылдайды, бірақ ол шын мәнінде оқушыларды білім мен тәртіпке баулуға тырысады.

Майқанованың мінез-құлқы мен ерекшеліктері:

- **Қаталдық пен тәртіптілік** – Майқанова сабақты өте тиянақты жүргізіп, оқушылардан тәртіпті болуды талап етеді. Ол сабақта тентектік жасаған оқушыларға қатаң ескерту жасайды.
- **Білімге деген адалдық** – ол нағыз мұғалім ретінде оқушылардың жақсы білім алуына мән береді.
- **Қожамен қарым-қатынасы** – Қожа бұзықтық жасап, сабаққа салғырт қараған кезде Майқанова оған жиі ескерту жасап, қатаң сөгіс береді. Қожа оны тым қатал деп санаса да, шын мәнінде мұғалім оқушыларды дұрыс жолға бағыттағысы келеді.
- **Қоғам алдындағы жауапкершілігі** – Майқанова ұстаздық қызметіне адал, әр оқушының тәрбиесі мен оқу үлгеріміне бейжай қарамайды.

Майқанова – Қожа көзімен. Қожа Майқанованы бірде қатал, бірде әділ деп сипаттайды. Ол кейде оның талапшылдығын ұнатпай, бұзықтық жасайды. Дегенмен, Қожа есейе келе, ұстазының айтқан сөздерінің дұрыстығын түсіне бастайды.

Майқанова – қатал әрі талапшыл мұғалімнің типтік бейнесі. Ол оқушыларды тәртіпке, жауапкершілікке баулиды. Бердібек Соқпақбаев осы кейіпкер арқылы мектептегі мұғалімдердің маңызды рөлін көрсетеді.

«Менің атым Қожа» повесіндегі бақа оқиғасы Қожаның тентектігі мен еркелігін көрсететін көріністердің бірі. Бұл эпизодта Қожа өзінің ұстазы Майқанова апайға тентектік жасап, салдарын кейін түсініп, өкінішке келеді.

Оқиғаның қысқаша мазмұны: Сабақ кезінде Қожа өзінің достарымен бірге бір бақаны ұстап алады. Ол тентектік жасағысы келіп, бақаны Майқанова апайының сөмкесіне салып жібереді. Сабақ бітіп, мұғалім сөмкесін ашқанда, кенеттен бақаны көріп, қатты шошиды. Бұл жағдай сыныпта үлкен шу тудырады [7].

Оқиғаның салдары:

- Майқанова бұл оқиғаны тәртіпсіздік деп бағалап, қатаң шара қолдануды талап етеді.
- Қожа бұл қылығын бастапқыда ерлік санап, қуанып жүреді. Ол өз әрекетінің қате екенін кеш түсінеді.
- Осы оқиғадан кейін Қожаның тәртібі туралы мәселе көтеріледі.

Жазушы Бердібек Соқпақбаев балалық тентектік пен шектен шыққан бұзақылықтың арасындағы шекараны көрсетеді. Қожа алғашында өзінің қылығын ерлік санаса да, кейін оның дұрыс емес екенін түсінеді. Бұл оның адамгершілікке бет бұруына, өзін өзгертуге деген алғашқы қадамы болды.

Бұл екі кейіпкер – карама-қайшы образдар. Оспанов пен Майқанова арқылы Бердібек Соқпақбаев мұғалімдердің әртүрлі мінез-құлықтарын көрсетеді: біреуі мейірімділікпен тәрбиелесе, екіншісі қатаң тәртіп арқылы оқушыларды дұрыс жолға бағыттайды. Қожа осы екі ұстаздың да ықпалында болып, өз іс-әрекеттерін саралай бастайды.

Көркем прозадағы ұстаз бейнесі тек қана оқытушылық қызметімен шектелмейді. Ол кейіпкердің рухани әлеміне, өмірлік ұстанымдарына, адамдармен қарым-қатынасына терең үңілуді қажет етеді. Ұстаздың әрбір сөзі, әрбір іс-әрекеті шәкірттеріне үлгі болады, олардың дүниетанымын қалыптастырады. Сондықтан да жазушылар ұстаз бейнесін сомдауда үлкен жауапкершілікпен қарауы тиіс.

Қазіргі заманғы әдебиетте ұстаз бейнесі жаңа қырынан көрінуде. Бұл – заман талабына сай, өзгеріп отыратын, жаңа технологияларды меңгерген, шәкірттерімен тез тіл табыса алатын ұстаз. Ол тек қана білім беруші емес, сонымен қатар шәкірттерінің досы, кеңесшісі, қолдаушысы. Мұндай ұстаз шәкірттерінің шығармашылық қабілеттерін ашып, оларды өз бетінше ойлауға үйретеді.

Дегенмен, ұстаздың классикалық бейнесі де өз құндылығын жоғалтқан жоқ. Шәкірттеріне терең білім беріп, оларды адамгершілік қасиеттерге баулитын, өзінің ісіне адал ұстаздар әрқашан да құрметке лайық. Олардың еңбегі ешқашан ұмытылмайды, олардың есімдері әдебиет беттерінде мәңгі сақталады.

Көркем прозадағы ұстаз бейнесі – ұрпақтан-ұрпаққа жалғасатын рухани мұра. Ол бізді жақсылыққа, білімге, адамгершілікке шақырады. Ұстаз – әрқашан да біздің жүрегімізде, ол бізге өмірлік жол сілтеп, болашаққа бағыт береді.

Болашағымды ұстаздық қызметпен байланыстырғандықтан, «Заманауи ұстаз бейнесі қандай болу керек?» деген сауалдың төңірегінде ой қозғауды жөн көрдім. Иә, қазіргі заманда ұстаздың бейнесі өзгеріске ұшырап, білім беру жүйесінің жаңа талаптарына сай қалыптасуда. Заманауи ұстаз – бұл тек білім беруші ғана емес, сонымен қатар бағыт-бағдар беруші, жаңашылдықты қабылдай алатын, шығармашыл тұлға. Оның бойында мынадай қабілеттер болуы керек:

Кәсіби шеберлік және құзыреттілік: заманауи ұстаз ең алдымен өз ісінің маманы болуы тиіс. Ол жаңа педагогикалық әдістерді меңгеріп, ақпараттық технологияларды еркін қолдана білуі керек. Бүгінде білім беру процесінде цифрлық құралдарды пайдалану өте

маңызды. Онлайн платформалар, интерактивті оқыту әдістері мен мультимедиялық құралдар оқушылардың қызығушылығын арттырады.

Жаңашылдық пен үздіксіз даму: ұстаз үздіксіз білімін жетілдіріп отыруы қажет. Өйткені ғылым мен технология дамыған сайын білім беру әдістері де жаңарып отырады. Осы орайда, мұғалім кәсіби біліктілігін арттыру курстарына қатысып, жаңа білім көздерін іздеуі тиіс.

Оқушымен өзара байланыс: Қазіргі заман ұстазы оқушымен тең дәрежеде қарым-қатынас жасай білуі керек. Оқушыларға тек білім беріп қана қоймай, оларды қолдап, дамуына ықпал ету маңызды. Эмоционалдық интеллект, оқушылардың психологиялық ерекшеліктерін түсіну – табысты педагогтың басты қасиеттерінің бірі.

Әлеуметтік жауапкершілік: заманауи ұстаз – қоғамның белсенді мүшесі. Ол тек мектеп қабырғасында ғана емес, қоғамда да тәрбиеші рөлін атқарады. Мұғалім өз шәкірттеріне адалдық, еңбекқорлық, жауапкершілік секілді қасиеттерді дарыта отырып, оларды болашаққа дайындайды.

Мұғалім құзыреттілігі – бұл педагогтың кәсіби шеберлігі мен оқытудағы тиімділігін анықтайтын негізгі көрсеткіштердің бірі. Құзыретті мұғалім – тек білімді ғана емес, сонымен қатар оқушыларға қажетті дағдыларды меңгертіп, олардың шығармашылық және сыни ойлау қабілеттерін дамытуға қабілетті тұлға. Мұғалімнің негізгі құзыреттіліктері:

Кәсіби-пәндік құзыреттілік: мұғалім өзінің пәнін терең меңгерген болуы керек. Ол оқушыларға теориялық біліммен қатар, практикалық дағдыларды да ұсынуға дайын болуы тиіс.

Әдістемелік құзыреттілік: педагогикалық әдістер мен технологияларды меңгеріп, әртүрлі оқыту тәсілдерін қолдану маңызды. Заманауи мұғалім сараланған және оқушыға бағытталған әдістерді пайдалана білуі қажет.

Ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілік: бүгінгі күні цифрлық технологияларды меңгеру – мұғалімнің басты міндеттерінің бірі. Онлайн платформалар, интерактивті құралдар мен сандық ресурстарды тиімді пайдалану оқытудың сапасын арттырады.

Коммуникативтік құзыреттілік: мұғалім оқушылармен, ата-аналармен және әріптестермен тиімді қарым-қатынас орната білуі керек. Эмоционалды интеллекті жоғары педагог оқушылардың мотивациясын арттыруға және олардың өзіне деген сенімділігін қалыптастыруға көмектеседі.

Әлеуметтік және тәрбиелік құзыреттілік: мұғалім тек білім беруші ғана емес, сонымен қатар тәрбиеші де. Ол оқушыларға ұлттық және адамгершілік құндылықтарды сіңіріп, жауапкершілік пен адалдыққа баулуы тиіс.

Зерттеушілік және инновациялық құзыреттілік: білім беру үдерісі үнемі дамып отырғандықтан, мұғалім өзін-өзі жетілдіруі және жаңа әдістерді зерттеуге ынталы болуы керек. Оқу бағдарламалары мен әдістемелерін жаңартып отыру педагогтың кәсіби шеберлігінің айғағы болып табылады.

Құзыретті мұғалім – білім саласындағы басты тұлға. Оның кәсіби деңгейі мен дағдылары оқушылардың білім сапасына тікелей әсер етеді. Сондықтан, заманауи педагог үнемі даму үстінде болуы керек және өзгермелі білім беру үрдісіне бейімделуге дайын болуы тиіс.

Қазіргі заман мұғалімі – тек өз пәнінің маманы ғана емес, сонымен бірге өмірлік бағдар беруші, шәкіртінің дамуына ықпал ететін тұлға. Білім беру жүйесінің жаңашылдыққа бағытталуы ұстаздың кәсіби деңгейін жетілдіруді қажет етеді. Сондықтан, заманауи ұстаз өзін-өзі дамытуға, жаңа технологияларды меңгеруге және оқушылармен тығыз қарым-қатынас орнатуға үнемі дайын болуы керек.

Қорыта келгенде, көркем прозадағы ұстаз бейнесі – көп қырлы, сан алуан. Ол идеалды да, кемшілігі бар да болуы мүмкін. Бірақ онда басты нәрсе – ұстаздың шәкірттеріне деген сүйіспеншілігі, олардың болашағы үшін жауапкершілікті сезінуі бар. Ұстаз – мәңгі нұрдың себепшісі, ол әрқашан да біздің жүрегімізде сақталады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ш. Айтматов. «Ақ кеме. Бетпе-бет. Алғашқы ұстаз» [құраст. О. Асқар] – Алматы : «Балауса», 2006. – 476, [2] б. – (Әлем балалар әдебиеті. – ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінің бағдарламасы бойынша шығарылған. – 2000 дана – ISBN 9965-672-45-8 (мұқ.)
2. Әуезов М. «Абай жолы» роман-эпопеясы. Алматы: «Жеті жарғы», 1997. – 346 б.
3. Алтынсарин Ы. «Қазақ хрестоматиясы». Алматы: «Білім», 2003. – 112 б.
4. Молдағалиев Ж. «Таза бұлақ». Роман. Алматы: «Жазушы», 1984. – 344 б.
5. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. Алматы: «Қазақстан», 1995. – 125 б.
6. Елеукенов Ш. «Замандас парасаты». Әдеби сын. Алматы: «Жазушы», 1977. – 300 б.
7. Б.Соқпақбаев. «Менің атым Қожа». Қарағанды :«Qasym баспа үйі», 2020. – 144 б. ISBN: 978-601-80796-2-7